

שמואל חדי לוצאטו.

בסימן קריאה

מונוגראפיה חדשה באנגלית על שד"ל

משה פלאי

להיפך, ראויות הנחות מקובלות שתיבדקנה ותיחקרנה לגופן, תוך עיון מדוקדק במקורות הראשוניים ובטקסטים ובחומר ארכיוני, שאולי לא עמדו לנגד עיני החוקרים המוקדמים. כן ראוי להיזקק למידע בנושאי ההשכלה שנצטבר בשנים האחרונות.

מיבנה הספר סוקר בתחילה את הרקע התרבותי והרתי של יהדות איטליה במטרה לשרטט את המקור ממנו יצא שד"ל. אחר כך עובר המחבר לטפל בביוגראפיה של לוצאטו. עיון בעולמו הדתי, דרכו בפרשנות המיקרא, קשריו עם סופרים בני זמנו ודיון בשירתו של שד"ל מהווים את יתרת הספר.

באופן כללי אפשר לציין, כי מרגוליס הטיב להציג מחדש את הגותו של שד"ל. המחבר נדרש לרוב המקורות המצויים, הן המקורות הראשוניים והן המקורות המישיניים, ובנוסף על כך נעזר בחומר ארכיוני שטרם ראה אור. אכן, באשר לשימוש המקורות ניתן לקבוע, שדרכו המדעית של מרגוליס מניחה את הדעת. אומנם פה ושם יש ליקוי בחסר-כגון העדר לקט הכתבים של שד"ל במהדורת „דורו“ (1976) והקדמתו של הרטום מן הרשימה הביבליוגרפית, שבדרך כלל היא מרשימה, למדי, יש להניח, כי המהדורה החדשה הזאת לא הגיעה לידי המחבר בעת הכנת הספר לדפוס.

בעייה מרכזית בספרו של מרגוליס, שלא נמצא לה פיתרון נאות, לדעתי, היא מידת הטיפול בחומר-רקע של

חוכמת ישראל באמריקה אינה שוקדת על שמריה, והיא מניבה פירות שיש בהם משום תרומה נאה למדעי היהדות. בעשור האחרון זכינו לכמה חיבורים מעולים מהם אוכיר רק אחד משום קירבתו לספר העומד לדיון, והיא הביוגראפיה התרבותית שפרסם פרופ' אלכסנדר אלטמן על משה מנדלסון.

שונה ממנה בהיקפה ובגישתה הביוגראפיה התרבותית החדשה על שמואל דוד לוצאטו, שהופיעה לאחרונה בניו-יורק בהוצאת „כתב“, המתמחה בפירסומים מדעיים בלימודי היהדות. אין בכונתה להשוות את השתיים, שכן אין זה הוגן להשוות פרי עמל של שנים רבות של מחקר וידע עצום, כפי שהתבטא בחיבורו של אלטמן, לספר המצומצם בהיקפו והנראה כעיבוד של עבודת-דוקטור, שמגמתה עיון מצומצם, אס-כי מדוקדק ומפורט, בנושא.

מחבר הספר מוריס ב. מרגוליס (משה מרגליות), המכהן כרב בקנוס סיטי, מיזורי, העמיד לעצמו מטרה מרכזית אחת: לבחון את שד"ל ואת יצירתו מבחינת המסורת החרדית המאפיינת את הסופר והחוקר האיטלקי בכל אשר עשה. ההיפותיזה הזאת אינה חדשנית כל-עיקר, שכן רוב החוקרים אשר עסקו בשד"ל, מקלחנר ולחובר ועד שולואס והרטום, מציינים את החרדיות כתכונה המובהקת ביותר של שד"ל. עם זאת, אין לומר בנידון: המפורסמות אינן צריכות ראייה.

העדר הטיפול בזיקה שבין שד"ל למשכילים הקורמים לו מורגש גם בפרקים האחרים של הספר העוסקים בהיבטים נוספים ביצירתו של הסופר העברי. מרגוליס מציין את אחד העיקרים ששד"ל מעמידם כיסוד ביהדות: הישארות הנפש. מובן, שתלמיד-יחכם מסורתי כשד"ל יאמין בהשארות הנפש, ואפשר אין צורך כלל לדון בנושא זה. ברם, הרקע של הישארות הנפש במיסגרת ההשכלה האירופית חשוב ביותר. יש לזכור, כי הוגים אחרים בהשכלה האירופית העלו את ההשערה, שהישארות הנפש הייתה עיקרון נוצרי מיסודו. לפי דעתם, הנצרות הקדומה תרמה את הרעיון של המשך קיומה של הנפש לאחר המוות לתרבות המערבית. הם עמדו על כך שהמושג של הישארות הנפש אינו מופיע בתנ"ך. כדי להגן על דתם ולהראותה כדת ההשכלה, הדיגשו המשכילים היהודיים את עניין השארות הנפש כאחד מעיקריה החשובים ביותר של היהדות. אם כן, יש להבין את הנושא הזה לא רק על רקע מוצאם היהודי של המשכילים, דבר שהינו מובן מאליו; רקע ההשכלה האירופית מוסיף מימד חשוב לתפיסת השקפת עולמם של המשכילים העבריים ובכללם שד"ל.

הפרק העוסק בביוגרפיה של שד"ל מהווה בלא כל ספק שירת מצויין לקורא האנגלית, שהמקורות העבריים (שלא להזכיר את המקורות באיטלקית) אינם נהירים לו. מרגוליס עוקב אחר מהלך חייו של המשכיל העברי עקב אחר אגודל, בשיטתיות, תוך הקפדה על הבאת המקורות לתולדות חייו. בדרך כאל נסמך המחבר על האוטוביוגרפיה שכתב שד"ל בתקופות שונות בחייו. התעניינותו של מרגוליס נסבה, כמסתבר, על שד"ל ועל

ההשכלה העברית וההשכלה האירופית. המחבר ביכר לצמצם את עיונו לשד"ל עצמו ולסופרים שעמדו איתו במגע ישיר. ההצמצמות לסופר האיטלקי בלבד, תוך התעלמות מכוונת, או חוסר ידיעה של רקע חיוני, מפחיתה לא מעט מערכו של הספר.

המחבר¹¹⁹ ער לשאלת ההשפעות האירופיות על שד"ל ואכן הוא עוסק בהן בקצרה בפרק המבוא. הוא מזכיר את השפעותיהם של רוסו, קונדיאק ולוק, אך השפעות אלו כבר צוינו בעבודותיהם של קלוזנר ושאנן. אין בדיונו זה כל חידוש של ממש כפי שניתן היה לצפות מחיבור חדש בנושא. דרך משל, מורגש העדר בדיקת המקורות הטקסטואליים והשוואתם באשר להשפעות הנדרונות על לוצאטו. הדברים המובאים הם בלליים למדי ואינם מחייבים התעמקות לא מן המחבר ולא מן הקורא.

אומנם פה ושם מזכיר המחבר את הרקע של סיפרות ההשכלה העברית שקדמה לשד"ל, אך מידת טיפולו בנושא זה נוקטת בדרך המצמצמת ולא המרחיבה והמעמיקה. כך, למשל, יודע המחבר לומר, כי נפתלי הירץ וייזל היה קודמו של שד"ל בטיפול במלים נרדפות, והוא מזכיר את ספרו של וייזל **גן נעול**, ומשום-מה גם את ספרו **חכמת שלמה**, שאין לו כל קשר עם מלים נרדפות בעברית (עמ' 134, הע' 119). כאן החמיץ מרגוליס אפשרות להשוות את שני המדקדקים, שצדדי קירבה רבים ביניהם, הן בעמדתם המתונה כלפי היהדות וההשכלה, והן בפעילותם היוצרת כחוקרים ומשוררים. אך, כאמור, ההתרכזות היא בשד"ל עצמו ובקשריו הישירים עם אישים בני-זמנו בלבד. המחבר נמנע מכל סטייה של עיון-על רקע מעמיק יותר בנושא.

מנחה את כל פעילותו כהוגה-דעות, כחוקר וכמשורר עברי. גם דיונו בטעמי המיצוות — עיסוק מקובל על המשכילים הראציונאליסטיים — חוזר לעצם עניין זה. לפי הסברו של שד"ל, המיצוות נועדו לשמור על ייחודו ושלמות קיומו של העם היהודי. התקפתו של שד"ל על הרמב"ם ועמדתו הביקורתית כלפי אבן עזרא ושפינוזה, מוסברת בכך, שאלה ניתלו באטיצזים ובפילוסופיה היוונית, בניגוד להגותם של יהודה הלוי ורש"י שהגותם מעוגנת בתורת ישראל. היו גם סתירות פנימיות במחשבתו של שד"ל, שלא היה פילוסוף שיטתי. בעוד הוא מתנגד לרמב"ם משום ניסיונו לקבוע דוגמה ביהדות, תרם שד"ל עצמו לקביעת עיקרים ביהדות, הפאראדוקס הוא שאפשר לגלות ביניהם מעיקרו של הרמב"ם. יש לזכור, שכתבתו של שד"ל נמשכה לאורך שנים רבות, אך המחבר מתייחס בדרך כלל יצירתו כאל מיקשה אחת.

מרגוליס מטיב להסביר את מקומו המיוחד של שד"ל בדורו. בהשוואה לכמה מן החוקרים היהודיים הגרמניים, שניסו לשעבר את מדעי היהדות ומחקרה לשאיפות האמנציפציה שלהם, היה שד"ל משלומי אמוני ישראל ששילבו יחס אוהד וחיובי כלפי המסורת עם מחקר מודרני (בזמנם). כל שהיה בו משום נזק לאחדותו של העם, לפי תפיסת שד"ל, התנגד לו. משום כך יש להבין את התנגדותו החריפה לתיקוני הדת שהציעו הריפורמים בגרמניה ובהונגריה. מרגוליס מסיק, כי עולמו הדתי של שד"ל לא שיקף את הלכ"י הרוח של היהדות במאה הי"ט — לא באירופה המזרחית שיהודיה הקפידו ברובם על קוצו של יוד ולא באירופה המערבית שהיו בה נטיות חזקות לריפורמה דתית.

חיו. כל שקשור לשד"ל — מובא. מאידך, המחבר אינו מודע, כנראה, לאספקטים סיפרותיים הכרוכים באוטוביוגרפיה של שד"ל. תולדות חיו של שמואל דוד לוצאטו, כפי שכתבן עצמו, קשורות בז'אנר הסיפורתי של האוטוביוגרפיה וביצירות כגון הווידויים של רוסו, האוטוביוגרפיה של שלמה מיימון, ומבחינת השפעותיהן גם בסיפרות המאוחרת: אביעזר של גינצבורג וחסאת נעורים ליליינבלום. תפיסת מהותה של הביוגרפיה ודרכי כתיבתה מושפעת מן האוטוביוגרפיות הנזכרות, ויש ביניהן זיקות-גומלין. כל שבא לעסוק באוטוביוגרפיה של שד"ל חייב להכיר את הז'אנר, אף אם עיסוקו אינו סיפורתי. שכן הֵיבטים מסויימים של שימוש בחומרים דומים חוזרים ונשנים, ולכן יש לבחון את מידת האמינות של גילויים כלשהם, ו"ודויים", המאפיינים את הז'אנר. עם זאת, מן הראוי לציין, כי המחבר אינו איש-סיפרות והֵיבטים סיפרותיים אינם מעוררים בו אותו עניין כבאיש-סיפרות. חלקים נרחבים של תולדות-חיו של שד"ל מהגנים למדי ומפולפלים (אם-כי לא כווידויים של רוסו ושל מיימון); לעומת-זאת, הבאתם בצורה הביוגרפית היבשה נוטלת הרבה מן הרעננות בכתיבתו של שד"ל. בפרק השלישי עומד המחבר על עיקרי מחשבתו הדתית של שד"ל, על עיקרי היהדות כפי שתפסם וכן על הבחנתו בהבדלים שבין היהדות, הנקראת יודאיוס או אברמיוס, ובין תרבות המערב, המכונה אטיצזים. כידוע, שד"ל איפיון את הדת היהודית כדת החמלה שעניינה הלב והרגש, ואילו את הציוויליזאציה המערבית כמאופיינת ע"י ידי השכל והיופי. שד"ל שָׁאָף לשמור על היהדות ועל קיומה, ושאיפה זו

מ, תהילות מלאכת השיר, אין המחבר מודע לניסיונות ביצירת פואטיקה של המשכילים הראשונים כוויזול ויצחק סאטאנוב. כמו כן המחבר אינו מפיר את העבודות בחקר שירת ההשכלה שנתפרסמו בשנים האחרונות. בעיקר כוונתי לחיבוריהם של יוסף האפרתי ויהודה פרידלנדר. המחבר מביא מובאות משירו של שד"ל, „על חודש האביב“, והוא הוא הנושא שבו רן יוסף האפרתי במאמרו החשוב (שנדפס בהספרות).

בסיכום, הספר הוא תרומה נאה לחקר שד"ל, פרי מחקר מדעי שקוד. חבל, שהמחבר לא טרח לבדוק את הרקע המשכילי של שד"ל, רבר שהיה אל-נכון מרחיב את היקפו של הספר. אם יכול המחקר המודרני לחדש בנושאי ההשכלה הרי זה בבדיקת הקשרים הסמויים והגלויים שבין ענפי ההשכלה העברית לדורותיה ולמחזותיה.

ישיבה אוניברסיטה, ניויורק

בפרק המטפל בשד"ל כפרשן המיקרא מביא מרגוליס דוגמאות המבהירות את שיטותיו המעניינות של המשכיל האיטלקי. למרות היותו מצדד במסורת, היה שד"ל מן החלוצים בהצעות התיקונים שלו לשינויי נוסחים בטקסטים מיקראיים פרובלימטיים. לפי מרגוליס, „ידעתו של שד"ל בתנ"ך הייתה טוטאלית“ (98). על אף גישתו המודרנית, קיבל שד"ל את המסורת היהודית האומרת, שמשה כתב את התורה. כן האמין בניסים. בפרק זה נסמך מרגוליס על כמה חוקרי מיקרא מאוחרים שגילו יחס שלילי כלפי מיפעלי הביאור של המשכילים העבריים. עיסוקם של המשכילים בביאור המלים מכונה בפי מרגוליס „מלאכה טיפשית“, אף כי לעתים הוא מתייחס אליהם באהדה כלשהי, הנראית כמס שפתיים.

בפרק האחרון דן מרגוליס בשד"ל המשורר, אך עניינו בעיקר בתימות הפיוטיות שלו מתוך זיקה למסורת השירה העברית באיטליה ולא בדרכו הפיוטית. גם כשהוא מביא דברים